

SLOVENSKA NACIONALNA KNJIŽNICA

Eva Kodrič-Dačić

Oddano: 1.9.2005 – Sprejeto: 5.10.2005

Strokovni članek
UDK 027.54(497.4)

Izvleček

Članek predstavlja nacionalno knjižnico kot osrednjo nacionalno kulturno ustanovo in njeno mesto v zavesti Slovencev ter ugotavlja razloge za odnos, ki ga ima do te institucije slovenska laična in strokovna bibliotekarska javnost. Definira nacionalno knjižnico kot generični pojem in izpostavlja problematičnost linearnih kvantitativnih primerjav med nacionalnimi knjižnicami po svetu. Na kratko povzema zgodovinski razvoj slovenske nacionalne knjižnice od prvih zasnov izvajanja nacionalnih funkcij v 19. stoletju do njenega formalnega priznanja po drugi svetovni vojni. Predstavi današnje funkcije nacionalne knjižnice in izpostavi posebno zavezanost knjižnice razvoju slovenskega knjižničnega sistema.

Ključne besede: slovenska nacionalna knjižnica, Narodna in univerzitetna knjižnica, Slovenija

Professional article
UDC 027.54(497.4)

Abstract

The article introduces the national library as the central national cultural institution and presents its place in the awareness of the Slovenes. It also identifies the reasons for the attitude of the Slovene lay and professional communities towards this institution. The national library is defined as a generic term and linear quantitative comparisons between the national libraries of the world are being questioned. The historical development of the Slovene national library is briefly described from its original conception of carrying out the national functions in the 19th century until its first official recognition after World War II. The current functions of the national library are presented and there is also a description of the way it has undertaken to develop the Slovene library system.

Key words: Slovenian national library, National and University Library, Slovenia

KODRIČ-DAČIĆ, Eva: The Slovenian national library. *Knjižnica*, Ljubljana, 49(2005)3, 139-153

1 Narodna in univerzitetna knjižnica kot nacionalna institucija

Osamosvojitve Slovenije leta 1991 je brez dvoma mejnik v razvoju slovenske nacionalne (samo)zavesti, vendar s politično osamosvojitvijo še ni bil končan duhovni proces afirmacije Slovencev kot nacije. Državotvornost naroda se navzven manifestira z državo, nacionalnimi simboli in nacionalnimi institucijami, zato se nacionalna zavest kaže tudi v odnosu državljanov do njih. Vendar se Slovenci nanje obračamo z oprezno distanco in skepso. Pomislimo le na ponavljajoče se predloge o spremembi grba in države, na praviloma vse prej kot evforično udeležbo predstavnikov slovenske države in državljanov na državnih proslavah in ne nazadnje, na žalostno usodo projekta izgradnje nove slovenske nacionalne knjižnice. Slovenci na tem področju pač nimamo tradicije, in si moramo spoštovanje in lojalnost do lastne države in svojih nacionalnih institucij še privzgojiti. Seveda lahko takšno držo opravičujemo z našo zgodovinsko usodo in značilnim srednjeevropskim skeptičnim odnosom do države. Vendar se zdi, da je tak odnos pri Slovencih tudi posledica pomanjkanja samozavesti, ki izhaja iz preprostega neznanja in nesposobnosti realno oceniti svoje dosežke, zmožnosti, specifične potrebe in komparativne prednosti. Negotovost, ki izhaja iz tega, se kaže v neprestanih primerjavah z drugimi, predvsem zahodnoevropskimi državami.

Če je problematično že naše sprejemanje lastne države, potem nas seveda ne sme presenetiti, da Slovenci pravzaprav ne razumemo pomena nacionalnih institucij, in jih zato tudi ne znamo pravilno vrednotiti. Posebej še, če kot nacionalne institucije s področja kulture nimajo preprostega in enoznačnega poslanstva. Tudi slovenska nacionalna knjižnica, Narodna in univerzitetna knjižnica (v nadaljevanju NUK), kot nacionalna institucija pri Slovencih nima jasne, izdelane podobe. In ker ima v nazivu zapisani dve funkciji, ki ju izvaja tudi v praksi, nacionalno in univerzitetno, imajo z razumevanjem njenega poslanstva probleme ne le njeni uporabniki, temveč tudi pristojna ministrstva, vlada oziroma državni zbor. Tako na primer v nacionalnem programu kulture¹ med prioritetami zaman iščemo nacionalno knjižnico – osrednjo nacionalno kulturno institucijo. Projekt gradnje nove nacionalne knjižnice z imenom Univerzitetna knjižnica Ljubljana ostaja le ena izmed nalog ministrstva, pristojnega za visoko šolstvo. Zato nas pravzaprav ne sme presenetiti, da prihajajo iz krogov profesorjev ljubljanske univerze, ki reducirajo naloge NUK le na njeno univerzitetno funkcijo, predlogi o selitvi te institucije v Domžale ali na primer v zapuščeno vojašnico v Vipavi. Taka mnenja profesorjev ljubljanske univerze so sicer predvsem problem nje same. Morala bi biti predmet razmisleka o kakovosti študija na njenih fakultetah

1 Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2004-2007. UL RS, 2004, l. 14, št. 28, str. 3101-3125.

in o intelektualni širini tistih njenih profesorjev, ki so mnenja, da je študijski in raziskovalni proces mogoč tudi brez profesionalne informacijske podpore. Vendar pa prihajajo pomisleki o velikosti in vlogi nacionalne knjižnice, ki temeljijo na površnih analizah statističnih podatkov, celo iz strokovnih bibliotekarskih krogov. Zato se moramo o kakovosti svoje stroke in lastnega znanja zamisliti tudi bibliotekarji.

Nacionalne knjižnice se od drugih knjižnic, katerih cilji in naloge so praviloma utilitaristični, razlikujejo predvsem po svoji imanentno kulturni funkciji, zaradi katere imajo v večini evropskih držav močno simbolno vrednost. Nacionalne knjižnice so namreč, v primerjavi z drugimi nacionalnimi kulturnimi institucijami, izjemne, tako po svojem fondu kot po svojih nalogah. Če druge kulturne institucije zbirajo in prezentirajo le značilne oziroma ekskluzivne primerke (muzeji, arhivi, galerije) oziroma dokazujejo svoj nacionalni pomen s kakovostjo svojih storitev (filharmonija, opera, gledališče), nacionalne knjižnice na osnovi zakonov o obveznem izvodu publikacij zbirajo vso pisno produkcijo svojega naroda. Na ta način gradijo izjemno, izčrpno in unikatno zbirko nacionalne kulture. Stavbe, v katerih se nahajajo, so praviloma na elitnih lokacijah, zgradbe same pa že na zunaj kažejo njihov poseben pomen. Dovolj je že pogled čez našo vzhodno in severno mejo, kjer nacionalni knjižnici delujeta v bivših vladarskih palačah (Dunaj, Budimpešta), naša južna soseda pa je zanjo zgradila stavbo, ki po svoji monumentalnosti spominja na jedrsko elektrarno. Govoriti danes o simbolni vlogi nacionalne knjižnice, zato ni nič zastarelega in preživetega: nasprotno, šele tako razumevanje nacionalne knjižnice nas bo postavilo v sodoben evropski okvir. In če želimo kot Slovenci v Evropski Uniji ohraniti svojo nacionalno identiteto, potem je samo po sebi razumljivo, da bi morali biti še kako zainteresirani za ustrezno umestitev in razcvet nacionalne knjižnice.

Seveda pa specifične naloge in status osrednje kulturne institucije nacionalne knjižnice ne izključujejo iz slovenskega knjižničnega sistema. Kot vsaka druga knjižnica mora tudi ona skrbeti za kakovost svojih storitev in racionalno porabo sredstev. Vendar pa, preden začnemo ocenjevati njeno uspešnost in jo primerjati z drugimi (nacionalnimi) knjižnicami, si moramo najprej razčistiti osnovne pojme in s tem določiti osnovo za primerjave.

Kaj je torej nacionalna knjižnica, kaj je slovenska nacionalna knjižnica in kakšne so naloge NUK-a?

2 Nacionalna knjižnica kot generični pojem

V nasprotju z drugimi vrstami knjižnic (splošnimi, šolskimi ali visokošolskimi) nacionalne knjižnice kot posebne vrste knjižnic ni mogoče preprosto in

enoznačno definirati. Moderne nacionalne knjižnice po svetu se med seboj močno razlikujejo. Njihove naloge so odvisne predvsem od specifičnosti kulturnega razvoja in stopnje razvitosti konkretne države ali naroda. Strokovne definicije zato nacionalno knjižnico določajo na osnovi nalog, ki jih izvaja. Unesco uvršča med specifične dejavnosti, ki jih izvaja nacionalna knjižnica, zbiranje patriotike, izdelavo nacionalne bibliografije in opravljanje nalog nacionalnega bibliografskega servisa. Nacionalne knjižnice so po tej definiciji »knjižnice, ki so, ne glede na naziv, odgovorne za pridobivanje in hranjenje izvodov vseh pomembnejših publikacij, ki so izdane v državi in po zakonu ali na osnovi drugačnih rešitev delujejo kot depozitarne knjižnice. Praviloma izvajajo nekatere od naslednjih dejavnosti: izdelujejo nacionalno bibliografijo, vzdržujejo in dopolnjujejo veliko in reprezentativno zbirko tuje literature vključno s knjigami, ki govorijo o državi, delujejo kot nacionalni bibliografski informacijski center, gradijo vzajemne kataloge, izdajajo retrospektivno nacionalno bibliografijo. Knjižnic, ki se sicer imenujejo nacionalne, vendar ne izvajajo omenjenih dejavnosti, ne smemo uvrščati v kategorijo nacionalnih knjižnic.«²

Novejša definicija nacionalne knjižnice v zadnji izdaji standarda za knjižnično statistiko ISO 2789 : 2003³ omenjenim dejavnostim dodaja še naloge, povezane z razvojem knjižnic oziroma knjižničnih sistemov (nadzorovanje, vzpodbujanje oziroma koordinacijo drugih knjižnic, koordinacijo raziskovalno-razvojne dejavnosti itd.).

Glede na opisane funkcije lahko obstoječe nacionalne knjižnice delimo po tem, katere od naštetih dejavnosti razumejo in izvajajo kot svojo prioriteto nalogo. Razvrstimo jih lahko v tri kategorije (Lor, 1997), ki temeljijo na naslednjih prioriteta področjih:

- nacionalna kulturna dediščina, s poudarkom na zbiranju in hranjenju nacionalne pisne produkcije,
- razvoj knjižnične infrastrukture, s poudarkom na koordinaciji, spodbujanju, vodenju in izvajanju storitev za knjižnice,
- izvajanje knjižničnih storitev za celo državo.

Zbiranje, hranjenje in promocija nacionalne pisne kulturne dediščine je kot prioriteta naloga značilna za klasične nacionalne knjižnice držav Zahodne Evrope. V teh državah imajo vse vrste knjižnic relativno dolgo tradicijo, njihovo število in dosežena stopnja razvoja pa jim omogoča samostojen razvoj v skladu s svojimi nameni in potrebami. Če je že potrebno usklajevanje in koordinacija razvoja knjižnic oziroma knjižničnih sistemov, jo praviloma izvajajo samostojne us-

2 *Recommendation concerning the International Standardization of Library Statistics. Paris, 1970, str. 5.*

3 *ISO 2789 : 2003, Information and documentation – International Library statistics, str. 3.*

tanove za posamezne vrste knjižnic. Tako na primer, koordinacijo razvoja splošnih knjižnic v Avstriji izvaja posebna ustanova. National Library Authority na Danskem izvaja koordinacijo za celoten sistem, lahko pa se taka koordinacija odvija v okviru ministrstev (Francija) ali strokovnih združenj.

Nacionalne knjižnice zahodnoevropskih držav se z razvojem knjižničnega sistema praviloma ne ukvarjajo. Zato pa je skrb za razvoj knjižničnega sistema pomembna, včasih celo primarna naloga nacionalnih knjižnic v državah z nerazvitim ali nezadostno razvitim knjižničnim sistemom, kjer je nacionalna knjižnica najbolj razvita knjižnica v državi oziroma tam, kjer zaradi svoje majhnosti druge knjižnice ne razpolagajo s potrebnimi potenciali za izvajanje sistemskih in razvojnih nalog. V to kategorijo se praviloma uvrščajo nacionalne knjižnice vzhodnoevropskih držav, ki so bile od druge svetovne vojne naprej odgovorne za spremljanje in razvoj knjižničnega sistema, predvsem mreže splošnih knjižnic.

V deželah v razvoju, ki nimajo (zadostno) razvitih drugih vrst knjižnic, nacionalna knjižnica lahko izvaja tudi storitve za končnega uporabnika na nacionalnem nivoju. Med te storitve sodijo na primer medbibliotečna izposoja, knjižnične storitve za slepe ter izposoja gradiva.

Slovenska nacionalna knjižnica je glede na svoje naloge, ki jih opravlja vse od svoje ustanovitve, značilen produkt vzhodnoevropske socialistične koncepcije knjižničnega sistema. Ta je formalno zapostavljal specifično kulturnozgodovinsko vlogo in pomen nacionalne knjižnice kot nacionalne institucije. Namesto tega jo je postavil za strokovni vrh knjižničnega sistema, v katerega centru so bile splošne knjižnice. Poleg dejstva, da je knjižnica izvajala tudi naloge dolga leta edine slovenske univerzitetne knjižnice, je bil to glavni razlog, da se pomen knjižnice kot nacionalne institucije nikoli ni uveljavil. Z odmevnimi predstavitvami svojega starega gradiva je bila sicer knjižnica v slovenski zavesti gotovo prisotna kot hranilišče dragocenih slovenskih knjig v znameniti Plečnikovi stavbi, ne pa kot nacionalna institucija, katere naloga je hraniti vse pisne materialne dokaze o obstoju in kulturnem razvoju slovenskega naroda. Takšno prepričanje velja tako za laike kot tudi za strokovne bibliotekarske delavce.

Če domnevamo, da zbiranje in varovanje slovenske pisne kulturne dediščine kot primarna naloga slovenske nacionalne knjižnice ni bilo dovolj izpostavljeno zaradi specifičnih zgodovinskih razmer, lahko sklepamo, da so z osamosvojitvijo Slovenije izginili objektivni razlogi za tako stanje. Slovenija je postala samostojna država, knjižnice in knjižnični sistem v celoti je razvit do te mere, da je tutorstvo nacionalne knjižnice odveč. Zato je prišel čas, da tudi okolje sprejme in prizna prioriteto slovenske nacionalne knjižnice, da se bo lahko posvetila nalogam, značilnim za prvo kategorijo nacionalnih knjižnic. Vanjo jo uvrščajo njen zgodovinski razvoj, stopnja razvitosti slovenskega knjižničnega sistema, predvsem pa potrebe političnega okolja, ki z vključevanjem Slovenije v evropske integracije potrebuje afirmacijo slovenske nacionalnosti.

3 Razvoj slovenske nacionalne knjižnice

Slovenska nacionalna knjižnica je bila formalno ustanovljena z uredbo Narodne vlade Slovenije leta 1945 kot Narodna in univerzitetna knjižnica⁴. Uradno priznanje vloge in nalog, ki jih je knjižnica že desetletja opravljala, je bilo mogoče šele potem, ko smo bili Slovenci tudi formalno priznani kot narod. Za nacionalno institucijo pač ne zadoščajo le strokovne odločitve in anonimno izvajanje funkcij, ključno je razumevanje in priznavanje okolja, predvsem ustanovitelja knjižnice.

Čeprav je knjižnica začela graditi zbirko slovenike (in se s tem postavila v vlogo osrednje slovenske knjižnice) že v času, ko je bil njen predstojnik Matija Čop, so bili prvi koraki, s katerimi ji je tudi okolje priznavalo status nacionalne institucije, storjeni med drugo svetovno vojno. Do preobrata v odnosu oblasti do knjižnice kot nacionalne institucije je prišlo leta 1944. V tem smislu je bilo prelomno angažiranje pokrajinske uprave v Ljubljani, ki se je zavzemala za zbiranje obveznega izvoda tiskov in slovenike ter podprla izdelavo tekoče slovenske nacionalne bibliografije⁵.

Vendar preskok v formalno priznanje nacionalne institucije ni bil preprost. Ustanovna uredba iz leta 1945 je namreč napisana še v duhu predvojnih predlogov knjižničnih zakonov⁶. Vloga nacionalne knjižnice je v tem aktu še vedno zabrisana, saj navajanje njenih nalog in njihov vrstni red kažejo na to, da je bila zamišljena kot ena izmed centralnih republiških (in univerzitetnih) knjižnic. Vendar pa so vsaj tri dejavnosti, ki so bile navedene v uredbi (zbiranje slovenskih publikacij, izdelava bibliografije slovenskega tiska in odgovornost za razvoj drugih knjižnic v republiki), knjižnico de facto postavljale v vlogo slovenske nacionalne institucije, čeprav niso bile navedene kot prioritete⁷.

Po letu 1945 je oblasti zanimal predvsem napredek javnih ljudskih knjižnic. Nacionalna knjižnica je kot največja knjižnica z največjim številom in najbolj strokovno usposobljenimi delavci v Sloveniji morala skrbeti tudi za njihov razvoj. V razmerah nerazvitega knjižničnega sistema je prevzemala in izvajala naloge, ki jih v razvitih sistemih opravljajo državna uprava (evidentiranje in statistično spremljanje javnih knjižnic, njihov nadzor oziroma inšpekcija in posledično pritisk ter

4 Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. UL SNOS in Narodne vlade Slovenije, 1945, l. 1-2, št. 46, str. 225-226.

5 Več o tem glej Kodrič-Dačić, E. Univerzitetna biblioteka v Ljubljani : od kapitulacije fašistične Italije do konca druge svetovne vojne (1943-1945). Knjižnica, 2005, l. 49, št. 1/2, str. 169-185.

6 Več o tem glej Kodrič-Dačić, E. Neuspešni poskusi za sprejem zakona o javnih knjižnicah v Kraljevini Jugoslaviji v letih 1929-1935. Knjižnica, 2000, l. 44, št. 3, str. 7-29.

7 Glej 2. člen ustanovne uredbe NUK (Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. UL SNOS in Narodne vlade Slovenije, 1945, l. 1-2, št. 46, str. 225).

Uveljavljanje predpisanih zakonskih rešitev pri ustanoviteljih knjižnic), izobraževalni sistem (izobraževanje bibliotekarjev, priprava študijskih programov, teoretično raziskovalno delo) ter različni inštituti, uradi in zavodi (razvojni in aplikativni projekti, potrebni za razvoj sistema, oblikovanje strokovnih postopkov ter navodil, potrebnih za implementacijo strokovnih rešitev). Izvajala je sistemske naloge (vodenje centralnih katalogov, centralna katalogizacija slovenskega tiska) in kot matična knjižnica svetovala knjižnicam pri strokovnih zadevah. Tako razumevanje nalog nacionalne knjižnice je bilo (in je še danes) v primerjavi z drugimi nacionalnimi kulturnimi ustanovami nekaj posebnega. Niti Narodnemu muzeju, niti Narodni galeriji, še manj pa osrednjim nacionalnim institucijam na drugih področjih, niso bile naložene takšne naloge. Nihče ni, na primer, zahteval od ljubljanske univerze, da bi skrbel za razvoj osnovnih in srednjih šol. Namesto tega so bili za izvajanje sistemskih oziroma matičnih nalog ustanovljeni posebni inštituti, zavodi in uprave (na primer na področju šolstva in kulturne dediščine), v katerih je danes zaposlenih na desetine strokovnih delavcev.

Seveda so bile te naloge slovenske nacionalne knjižnice primerljive z aktivnostmi drugih nacionalnih knjižnic v okoljih z nerazvitim knjižničnim sistemom. Podobne rešitve so bile v tem času uveljavljene ne le v Jugoslaviji, temveč tudi v drugih deželah nekdanje Vzhodne Evrope. Še danes pa preseneča obseg nalog, ki jih je slovenska nacionalna knjižnica izvajala oziroma jih izvaja še vedno, in je bil izjemen tudi v takratnem jugoslovanskem okolju. Tako se, na primer nacionalne knjižnice drugih republik niso obremenjevale z izdelavo nacionalnih bibliografij, saj je za njih skrbel Jugoslovanski bibliografski inštitut. Prav tako je bila Slovenija med republikami izjema tudi pri uvajanju centralne katalogizacije slovenskega tiska. Centralna katalogizacija slovenskega tiska, ki jo je od leta 1968 nacionalna knjižnica izvajala za splošne in šolske knjižnice, od leta 1975 pa tudi za nacionalne knjižnice drugih jugoslovanskih republik, je izdelala in preverila v praksi delujoč sistem, katerega osnove je kasneje prevzel računalniško podprt sistem vzajemne katalogizacije.

Politična podpora razvoju javnih ljudskih, specialnih in šolskih knjižnic po letu 1945 ter jasen strokovni koncept, ki se je opiral na mednarodne strokovne standarde, sta obrodila sadove in po šestih desetletjih so slovenske knjižnice po razvitosti primerljive z državami Evropske Unije. Koncept izgradnje knjižničnih mrež, to je sistemov istovrstnih knjižnic, ki so s horizontalnimi in vertikalnimi povezavami trdno vpete v enoten nacionalni knjižnični sistem s strokovnim vrhom v nacionalni knjižnici, skratka model knjižničnega informacijskega sistema, je bil ob svojem času napreden in učinkovit. Pejorativni pomen, ki ga nekateri avtorji danes pavšalno pripisujejo vsemu, kar je bilo v Sloveniji storjeno v času socialistične Jugoslavije, je danes sicer modno in udobno stališče, vendar je na področju knjižničarstva preprosto napačno in brez osnove.

Kompleksen knjižnični informacijski sistem, ki ga je Slovenija razvila po drugi svetovni vojni, je nastal predvsem zaradi strokovnega angažiranja strokovnja-

kov nacionalne knjižnice. V teh prizadevanjih je veliko pridobila tudi sama nacionalna knjižnica. Ta pridobitev pa ni toliko pomembna zaradi zunanjega ugleda in sredstev, temveč predvsem zaradi specifične moralne zavezanosti, ki jo je razvila kot organizacija, ki se dejansko čuti odgovorno za razvoj sistema.

Podpora razvoju celotnega knjižničnega sistema je, najprej na političnem in kasneje tudi na strokovnem nivoju, zasenčila temeljno poslanstvo nacionalne knjižnice: skrb za slovensko pisno kulturno dediščino. Neodvisno od predstav oblasti o nalogah knjižnice in o pomenu njenega poslanstva, pa je knjižnica vseeno izpolnjevala svoje temeljne nacionalne naloge. Izdelavo nacionalne bibliografije in zbiranje obveznega izvoda slovenskih tiskov, predvsem pa skrb za pridobivanje slovenskih publikacij, izdanih zunaj slovenskih meja, je knjižnica razumela kot svoje temeljno poslanstvo. Čeprav se danes zdi, da je izvajanje teh nalog banalno početje, je bilo zbiranje publikacij, ki so jih izdajali slovenski politični emigranti v tujini, in katerih vnos je bil v državo prepovedan, v času pred osamosvojitvijo Slovenije vse prej kot samoumevna nabavna politika. Odločitev, da knjižnica načrtno zbira prepovedano literaturo slovenskih zamejcev in izseljencev in jo tudi popisuje v slovenski bibliografiji, je bolj kot na možnostih, ki jih je dopuščala zakonodaja, temeljila na dolgoletni tradiciji in strokovni samozavesti v knjižnici zaposlenih bibliotekarjev. NUK je bil namreč edina knjižnica v Jugoslaviji, ki je imela tako nabavno politiko, o njenem uspehu pa priča Zbirka tiskov Slovencev zunaj RS, ki obsega preko 900 monografij in 170 naslovov periodičnih publikacij.

4 Posebna zavezanost nacionalne knjižnice

Bolj kot na osnovi zakonskih določil se je zaradi praktičnih dnevnih potreb utrdilo prepričanje, da je NUK odgovoren za dejavnosti, ki knjižnični sistem podpirajo (nacionalna bibliografska kontrola, skrb za kontrolo kvalitete zapisov v vzajemnem katalogu in podobno) in omogočajo njegov razvoj (izobraževanje, spremljanje sistema, razvojne dejavnosti, priprava strokovnih osnov za zakonske akte). Ker pa pristojna ministrstva nikoli niso zadostno kadrovske okrepila knjižnice za izvajanje teh nalog, se je sčasoma uveljavilo prepričanje, da je zanje odgovoren NUK z vsemi svojimi strokovnimi delavci. To sicer nikjer zapisano zahtevo so začeli sprejemati tudi strokovni delavci nacionalne knjižnice. Nekatere uprave so jo z vso odgovornostjo uvrstile v svojo strategijo, druge spet so jo le tolerirale, saj bi se z zahtevo po ustrezni rešitvi tega problema morale soočiti tako z nasprotovanjem financerja, kot tudi knjižnic. Knjižnica je postopoma razvila posebno delovno kulturo, ki se danes izraža v značilnem razumevanju in sprejemanju odgovornosti za razvoj knjižničarstva in slovenskega knjižničnega sistema. Zaradi te specifične kulture (in ne morda števila strokovnih delavcev ali z zakonom določenih nalog) je slovenska nacionalna knjižnica danes naj-

močnejša sila na področju slovenskega knjižničarstva. In prav zaradi odsotnosti te kulture v drugih slovenskih knjižnicah (ne glede na število zaposlenih), te še dolgo ne bodo mogle na strokovnem področju postati njeni enakovredni partnerji, še manj pa njeni tekmeči. Objektivno se ta specifična kaže v razkoraku med številom delavcev, ki so zaposleni za izvajanje sistemskih nalog, povezanih z razvojem in spremljanjem knjižničnega sistema (spremljanje, izobraževanje, razvoj) ter med dejansko opravljenimi nalogami na tem področju. V letu 2003 je bilo v NUK-u na teh nalogah formalno zaposlenih 12 delavcev, od tega le trije na mestu raziskovalca. V istem času je bilo v raziskovalni skupini NUK (edini raziskovalni skupini za področje bibliotekarstva in informacijskih ved v Sloveniji) kar 23 formalno registriranih raziskovalcev (8 sodelavcev z magisterijem in 5 z doktoratom). NUK je v letu 2003 izvajal 19 projektov (7 v okviru Ciljnih razvojnih programov, 10 takih, ki so bili financirani iz evropskih skladov ter 2, financirana s strani Open Society Institute). Prav tako NUK izstopa po številu objavljenih znanstvenih in strokovnih tekstov ter predavanj in referatov. O obsežnem izobraževalnem programu, ki ga NUK vzdržuje predvsem s svojimi predavatelji, pa priča program izobraževalnega centra, ki je v letu 2004 ponujal 45 različnih tečajev, ki jih je obiskalo okoli 1.200 udeležencev.

Drugo področje, na katerem se odraža ta kultura, je samoumevna podpora, ki jo NUK daje Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije. Vodenje slovenske knjižničarske krovne strokovne organizacije je zahtevno organizacijsko in strokovno delo. Ker pa Zveza še vedno ohranja neprofesionalno vodenje, dejanske stroške vzdrževanja predsedniške funkcije nosi organizacija, v kateri je predsednik zaposlen. Da so uprave in delavci drugih knjižnic vse prej kot naklonjeni takšnemu angažiranju, zelo dobro kažejo zapleti, povezani s predsedovanjem Zvezi v letu 2004. Očitno v zadnjih letih delavci zunaj NUK-a niso bili sposobni izpeljati dela, ki ga zahteva ta odgovorna funkcija, uprave knjižnic, v katerih so bili kandidati zaposleni, pa niso bile pripravljene podpreti njihovega delovanja⁸.

8 Glede na število in izobrazbeno strukturo delavcev, ki so zaposleni v slovenskih knjižnicah, bi lahko pričakovali večji prispevek drugih knjižnic pri razvojno-raziskovalnem delu in pri strokovnem delu v bibliotekarskem združenju. V letu 2003 so slovenske knjižnice razpolagale z naslednjimi kadrovskega resursi (ekvivalent polne zaposlitve): visokošolske knjižnice in nacionalna knjižnica skupaj so zaposlovale 265 delavcev, ki so imeli opravljen visokošolski študij (218,5), magisterij (36) oziroma doktorat znanosti (10,2). V tem smislu so bile kadrovskega najmočnejše zasedene NUK (4,2 doktorja, 14 magistrav, 55 delavcev z visokošolsko izobrazbo), Osrednja humanistična knjižnica (1 doktor, 3 magistri, 31 delavcev z visokošolsko izobrazbo) ter Centralna tehniška knjižnica (3 doktorji, 2 magistra, 18 delavcev z visokošolsko izobrazbo) in Univerzitetna knjižnica Maribor (1 doktorat, 2 magistra, 20 delavcev z visokošolsko izobrazbo). Univerzitetnim oziroma visokošolskim knjižnicam so se po številu zaposlenih z visoko in višjimi stopnjami izobrazbe že močno približale splošne knjižnice: Osrednja knjižnica Celje z 19 zaposlenimi s takšnimi kvalifikacijami, KOŽ z 28 zaposlenimi, Mariborska knjižnica z 20 in Šiška s 16. V splošnih knjižnicah je bilo zaposlenih 281 delavcev z visoko izobrazbo, magisterijem in doktoratom, v specialnih knjižnicah pa je bilo takih 141. Vir: Statistika NUK, 2003. V šolskih knjižnicah pa je tako ali tako postavljen normativ, ki določa, da morajo v njih delati knjižničarji z visokošolsko izobrazbo.

Posledica takšnega razumevanja mesta nacionalne knjižnice v slovenskem knjižničarstvu je zato tudi število bibliotekarskih strokovnjakov, ki jih zaposluje. Dejstvo, da knjižnica v slovenskem okolju izstopa po številu zaposlenih, ki imajo najvišje znanstvene nazive, je rezultat politike ustanove, ki svojih delavcev (če že ni vodila aktivne politike razvoja kadrov) ni omejevala pri njihovih študijskih interesih in jih je praviloma pri tem tudi podpirala. Teoretično strokovno delo je namreč edina pot, ki dolgoročno omogoča razvoj. Podpora uprave knjižnice formalnemu izobraževanju (in ne le strokovnemu spopolnjevanju), četudi je to kratkoročno gotovo v škodo delovnemu procesu, je dolgoročno edina uspešna strategija.

5 Slovenska nacionalna knjižnica danes

Naloge, ki jih opravlja NUK kot slovenska nacionalna knjižnica, so danes razdeljene na dve področji: na dejavnosti, ki so povezane s področjem kulturne dediščine, in tistimi, ki zagotavljajo enoten strokovni razvoj slovenskega knjižničnega sistema. Drugega sklopa nalog knjižnica ne dojema več kot obveznosti, ki izhajajo iz nacionalne funkcije, temveč kot naloge, ki izhajajo iz statusa osrednje državne knjižnice. Vendar, kot nam pove že ime knjižnice, to nista njeni edini področji delovanja. V funkciji univerzitetne knjižnice NUK podpira raziskovalne in pedagoške programe ljubljanske univerze. Te naloge opravlja že vse od ustanovitve univerze leta 1919, formalno pa od leta 1938. Zato so tudi v strateškem načrtu knjižnice za leto 2004-2008⁹ naloge smiselno razdeljene v tri sklope, iz katerih je razvidno, katere funkcije izvaja kot nacionalna, osrednja državna oziroma kot univerzitetna knjižnica. Večina od njih je predpisana z Zakonom o knjižničarstvu in drugimi aktualni predpisi, ki urejajo področje knjižničarstva.

Kot nacionalna knjižnica si je NUK zadal nalogo, da bo kar najbolj izčrpno zbiral sloveniko, jo obdeloval, hranil in posređoval javnosti ter skrbel za njeno varovanje in zaščito. S tem ko izdeluje tekočo in retrospektivno slovensko nacionalno bibliografijo in drugih zbirk podatkov informira uporabnike oziroma javnost o zbranem knjižničnem gradivu. Z bibliografsko kontrolo tiskanih in elektronskih publikacij, ki imajo značaj slovenike, pa vrši nadzor nad slovensko založniško produkcijo in zagotavlja visoke strokovne standarde vzajemnega kataloga.

V vlogi osrednje državne knjižnice spremlja razvoj slovenskih knjižnic, tako da izvaja redne statistične raziskave delovanja knjižničnega sistema in vodi razvid knjižnic. Za usklajen razvoj sistema skrbi s pripravo strokovnih podlag za spre-

⁹ Glej *Strateški plan NUK 2004-2008. Ljubljana, 2004.*

jem splošnih predpisov in priporočil s področja knjižničarstva, z organizacijo permanentnega izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja knjižničarjev ter z dodeljevanjem strokovnih nazivov s področja bibliotekarstva. Z izvajanjem raziskovalne dejavnosti pa podpira napredek posameznih bibliotekarskih področij.

Kot univerzitetna knjižnica skrbi za temeljno zbirko domače in tujejezične strokovne literature, ki je potrebna za izvajanje pedagoškega in znanstvenoraziskovalnega procesa na ljubljanski univerzi. Za ustrezno uporabo tega gradiva organizira izobraževanja o iskanju, vrednotenju, izbiri in uporabi različnih vrst in oblik informacijskih virov.

Natančen obseg dejavnosti, ki jih izvaja na teh področjih, prikazujejo obsežna letna poročila knjižnice¹⁰.

Kako uspešen je pri izvajanju svojih nacionalnih nalog NUK je seveda posebno vprašanje. Razen splošnega standarda ISO 11620¹¹, ki določa kazalce za merjenje poslovne uspešnosti, se pri merjenju njene učinkovitosti ne moremo opreti na nobeno uveljavljeno metodologijo. Predvsem pa ne moremo izvajati zaključkov o njeni uspešnosti iz primerjav z drugimi nacionalnimi knjižnicami. Vsaka primerjava nacionalnih knjižnic, ki presega primerjavo konkretnih nalog, je zaradi velikih razlik med nacionalnimi knjižnicami problematična. Linearne kvantitativne primerjave med nacionalnimi knjižnicami nam sicer lahko govorijo o resursih, s katerimi konkretne knjižnice razpolagajo, in obsegom osnovnih storitev, ki jih izvajajo, vendar iz njih ne moremo potegniti zaključkov o racionalni izrabi virov in kvaliteti njihovih storitev. Iz primerjav podatkov o nacionalnih knjižnicah, ki nam jih nudi baza LIBECON¹², lahko izluščimo podatke, ki nam povedo, na katerem mestu je po svojih resursih NUK v primerjavi z nacionalnimi knjižnicami

10 Glej *Kratko poročilo o delu Narodne in univerzitetne knjižnice v letu 2001*. Pridobljeno 5. 9. 2005 s spletne strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/onuk/porocilo2001.pdf> in tako dalje.

11 ISO 11620 : 1998, *Information and documentation - Library performance indicators*. 1998.

12 Glede na prebivalstvo je NUK na 25. mestu od nacionalnih knjižnic 29 drugih evropskih držav. Na istem mestu je po številu rokopisov, knjižnem gradivu, po številu naslovov serijsko naročenih publikacij je na 20 mestu, na 23. mestu po prirastu knjižnega gradiva, na 5. mestu glede na odstotek računalniško dostopnih katalognih zapisov, na 17. mestu po številu uporabnikov, na 24. mestu po številu zaposlenih delavcev, na 17 mestu po sredstvih, porabljenih za nakup gradiva, na 19. mestu po celotnih prihodkih in tako naprej. Če pa primerjamo kazalce, dobimo obrnjeno sliko, značilno za nacionalne institucije majhnih narodov. Tako smo po številu tekoče naročenih naslovov periodike na 1000 prebivalcev na 12. mestu, po številu enot knjižne zbirke na 1000 prebivalcev na 7. mestu, po številu enot gradiva na člana na 11. mestu, po prirastu knjižnega gradiva na prebivalca na 6. mestu, po stroških na 1000 prebivalcev na 5. mestu, po sredstvih za nakup gradiva na 8. mestu, po prihodkih na člana na 3. mestu, po razmerju med javnimi sredstvi in prihodki iz članarin na 9. mestu, po številu zaposlenih na 1000 prebivalcev na 5-6. mestu, po številu knjižne zbirke na zaposlenega na 18. mestu, po prirastu knjižnega gradiva na zaposlenega na 13. mestu in tako naprej. Vir: LIBECON, 2000.

drugih držav, in opozorimo na določene ekstreme. Tako ima na primer NUK v primerjavi z drugimi evropskimi knjižnicami in obsegom nalog, ki jih izvaja, zelo nizko število zaposlenih. S 133 zaposlenimi, kolikor jih je imel v letu 2000, je bil med najslabše kadrovske zasedenimi nacionalnimi knjižnicami v Evropi. Za njo so se zvrstile le še nacionalne knjižnice Liechtensteina, Islandije, Luxembourg ter Švice in Irske. Belgijska nacionalna knjižnica, ki je uvrščena mesto pred slovensko nacionalno knjižnico, ima skoraj 60 zaposlenih več. Tudi sredstva, ki jih NUK prejema za nabavo gradiva, so v primerjavi z drugimi nacionalnimi knjižnicami v Evropi skromna, posebej še, ker NUK opravlja tudi univerzitetno funkcijo.

Urejene knjižnične statistike, ki nam omogočajo poljubno izračunavanje kazalcev, kot je na primer baza podatkov LIBECON, nas lahko hitro zavedejo v napačne razlage in zaključke. Tipičen primer takih napačnih primerjav je na primer podatek o izposoji gradiva v finskih splošnih knjižnicah. Njihovo izposajo na prebivalca, ki že presega dvajset enot letno na prebivalca, primerjajo slovenski bibliotekarski strokovnjaki z izposajo v slovenskih splošnih knjižnicah, brez pojasnila o tem, da Finska nima sistema šolskih knjižnic. Zato je treba za kolikor toliko relevantne primerjave med nacionalnimi knjižnicami natančno poznati vse dejavnosti institucij, ki jih primerjamo med seboj, in knjižnični sistem, v katerem nacionalne knjižnice delujejo.

Kljub temu, da obstajajo temeljne naloge, ki jih mora izpolnjevati vsaka nacionalna knjižnica, so le-te povezane s prioriteta, ki si jih določa vsaka država oziroma nacionalna knjižnica posebej. Zato so tudi običajni kazalci, ki jih sicer uporabljamo pri evalvaciji dejavnosti knjižnic, neustrezni. Tako moramo biti pazljivi, na primer pri kazalcih, ki so izračunani na potencialnega uporabnika, saj je treba upoštevati dejstvo, da mora nacionalna knjižnica opravljati temeljne naloge ne glede na število prebivalcev države. V primeru, da knjižnica izvaja tudi dejavnosti univerzitetne knjižnice, pa so primerjave izračunane na osnovi kazalcev, ki upoštevajo število potencialnih uporabnikov, popolnoma nemogoče. To je razvidno že iz preprostih primerjav med slovensko nacionalno in nacionalnimi knjižnicami sosednjih držav. Italija je svetovna posebnost, saj ima na državnem nivoju kar dve nacionalni knjižnici, v Rimu in v Firencah, ki si delita naloge nacionalne¹³. Od nacionalnih knjižnic Avstrije, Madžarske in Hrvaške pa le Nacionalna i sveučilišna knjižnica opravlja dvojno funkcijo nacionalne in univerzitetne ustanove. Österreichische Nationbibliothek in Országos Széchényi Könyvtar ne izvajata univerzitetnih nalog, saj imajo univerze na Dunaju in v Budimpešti svoje univerzitetne knjižnice. Razlike v številu zaposlenih so velike:

13 *Tudi druge države imajo več nacionalnih knjižnic, saj z njimi priznavajo avtonomijo narodom, ki živijo v državi. Vendar je na nivoju države praviloma le ena nacionalna. V Veliki Britaniji, na primer, kjer ima status nacionalne knjižnice British Library, imajo svoji nacionalni knjižnici tudi Škoti in Valežani. Število nacionalnih knjižnic je lahko večje tudi zaradi federalne ureditve države. Tako je v SFRJ Jugoslaviji imela vsaka republika oziroma pokrajina svojo nacionalno knjižnico.*

leta 2001 je imela Slovenija v nacionalni knjižnici zaposlenih 135, Hrvaška 302, Avstrija 276 in Madžarska 417 delavcev. Glede na letna poročila so po številu nacionalnih funkcij, ki jih izvajajo, primerljive hrvaška, madžarska in slovenska nacionalna knjižnica. Poleg temeljnih nalog, ki jih mora izvajati nacionalna knjižnica, vse tri izvajajo tudi posebne naloge za knjižnični sistem oziroma za založništvo: razpošiljajo obvezne izvode drugim knjižnicam, ki uživajo ta privilegij, vzdržujejo ISSN, ISBN, ISMN centre oziroma agencije, izvajajo matične dejavnosti, izdelujejo katalogne zapise tudi za druge knjižnice v sistemu, madžarska in hrvaška nacionalka vzdržujeta tudi računalniške centralne oziroma vzajemne kataloge. Obseg teh del se seveda pri posameznih knjižnicah razlikuje. Na področju opravljanja matičnih dejavnosti izstopa NUK po obsegu svojega izobraževalnega programa in z zbiranjem statističnih podatkov o delu knjižnic. Kljub razlikam v poročanju, lahko iz poročil knjižnic za leto 2001 razberemo področja, na katerih NUK zaostaja. To pa so prav temeljne nacionalne dejavnosti! Na področju nacionalne bibliografije zaostaja pri izdelavi retrospektivne bibliografije, zaostaja pri zbiranju in ohranjanju nacionalno pomembnega gradiva, predvsem elektronskih publikacij, ter na področjih restavriranja gradiva in digitalizacije¹⁴.

6 Prednostne naloge

Zaradi specifičnih zgodovinskih okoliščin, v katerih smo živeli Slovenci, pomen slovenske nacionalne knjižnice nikoli ni bil odkrito izpostavljen. Celó po drugi svetovni vojni, ko ji je bil zakonsko sicer priznan status nacionalne institucije, so v praksi vedno prevladale njene naloge osrednje državne knjižnice (torej podpora in razvoj knjižničnega sistema), pogosto pa je bila v ospredju celo funkcija univerzitetne knjižnice. S slovensko osamosvojitvijo so dejansko izginili tudi vsi objektivni razlogi, ki so morda v preteklosti zavirali razvoj njenih nacionalnih funkcij. Tudi slovenski knjižnični sistem in posamezne knjižnice znotraj njega so razviti do te mere, da nacionalni knjižnici ni več treba biti edini vlečni konj na področju razvoja knjižničarstva. Razumljivo je, da mora vzdrževati systemske

14 Glej domače strani *National and University Library, Zagreb, Croatia* : CENL – Annual Report 2001/2002. Pridobljeno 5. 3. 2003 s spletne strani: http://www.kb.nl/gabriel/about_cenl/reports/contents/croatia-01-02.html; *Austrian National Library* : Annual Report 2001/2002. Pridobljeno 5. 3. 2003 s spletne strani: http://www.kb.nl/gabriel/about_cenl/reports/contents/austria-01-02.html; *Österreichische Nationalbibliothek*. Pridobljeno 27.3.2003 s spletne strani: <http://www.onb.ac.at> ; *Annual Report of the National Szechenyi Library for 2001*. Pridobljeno 5. 3. 2003 s spletne strani: http://www.kb.nl/gabriel/about_cenl/reports/contents/hungary-01-02.html ; *Nacionalna in sveučilišna knjižnica* : Izvješće o radu za 2001. Zagreb, 2002 ; *Kratko poročilo o delu Narodne in univerzitetne knjižnice v letu 2001*. Pridobljeno 5. 9. 2005 s spletne strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/onuk/porocilo2001.pdf>

naloge, povezane z nacionalnim vzajemnim bibliografskim sistemom ter spremljanjem (predvsem merjenjem, analiziranjem in evalviranjem) dejavnosti knjižnic. Področje razvoja pa mora usmeriti predvsem v zadovoljevanje lastnih prioritet. Nobenih objektivnih razlogov ni, da razvite in kadrovske dobro zasedene univerzitetne knjižnice, kot sta Centralna tehniška knjižnica ali Univerzitetna knjižnica Maribor, ne bi začele na primer z razvojem digitalnih knjižnic za dokumente, ki nastajajo v okviru univerz. To so tipični projekti, ki se jih lotevajo univerzitetne knjižnice drugod po svetu. Za financiranje takih projektov je tako ali tako potrebno pridobiti sredstva na različnih, predvsem evropskih razpisih, ki so odprti vsem. Pri osrednjih območnih knjižnicah, ki so sicer nekoliko bolj kot visokošolske aktivne na področju aplikativnih projektov, pogrešamo poglobljen teoretičen razmislek o svojem delu in o svojih temeljnih nalogah.

NUK bo moral v prihodnje posvetiti vso pozornost in energijo uresničevanju svojih nacionalnih nalog. Prvi korak v to smer bi morala biti agresivnejša promocija njene nacionalne funkcije. Nič usodnega se ne bo zgodilo, če splošne knjižnice po izposoji knjig na prebivalca ne bodo v samem evropskem vrhu. Tudi tehnološke zaostanke v informacijski infrastrukturi bo mogoče nadoknaditi. Slovenske tiskane publikacije pa, ki zaradi pomanjkanja sredstev za ustrezno hranjenje in restavriranje razpadajo pred našimi očmi ter slovenske elektronske publikacije na medmrežju, ki jih nismo sposobni zajemati in hraniti, izginjajo za vedno. Nihče razen nas samih, ne bo poskrbel za našo kulturno dediščino, in prej kot bomo to spoznali, toliko bolje za nas.

Citirani viri in literatura

1. Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2004-2007. UL RS, 2004, l. 14, št. 28, str. 3101-3125.
2. Recommendation concerning the International Standardization of Library Statistics. Paris, 1970.
3. ISO 2789 : 2003, Information and documentation – International Library statistics. Geneva, 2003.
4. ISO 11620 : 1998, Information and documentation - Library performance indicators. 1998.
5. Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. UL SNOS in Narodne vlade Slovenije, 1945, l. 1-2, št. 46, str. 225-226.
6. Strateški plan NUK 2004-2008. Ljubljana, 2004.

7. Kratko poročilo o delu Narodne in univerzitetne knjižnice v letu 2001. Pridobljeno 5.9.2005 s spletne strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/onuk/porocilo2001.pdf>
8. National and University Library, Zagreb, Croatia : CENL – Annual Report 2001/2002. Pridobljeno 5. 3. 2003 s spletne strani: http://www.kb.nl/gabriel/about_cenl/reports/contents/croatia-01-02.html
9. Austrian National Library : Annual Report 2001/2002. Pridobljeno 5. 3. 2003 s spletne strani: http://www.kb.nl/gabriel/about_cenl/reports/contents/austria-01-02.html
10. Österreichische Nationalbibliothek. Pridobljeno 27. 3. 2003 s spletne strani: <http://www.onb.ac.at>
11. Annual Report of the National Szechenyi Library for 2001. Pridobljeno 5. 3. 2003 s spletne strani: http://www.kb.nl/gabriel/about_cenl/reports/contents/hungary-01-02.html
12. Nacionalna i sveučilišna knjižnica : Izvješće o radu za 2001. Zagreb, 2002.
13. Lor, Peter Johan. Guidelines for Legislation for National Library Services. Pridobljeno 1. 12. 2004 s spletne strani: <http://www.ifla.org/VII/s1/gn1/index.htm>
14. Kodrič-Dačić, Eva. Univerzitetna biblioteka v Ljubljani : od kapitulacije fašistične Italije do konca druge svetovne vojne (1943-1945). Knjižnica, 2005, l. 49, št. 1/2, str. 169-185.
15. Kodrič-Dačić, Eva. Neuspešni poskusi za sprejem zakona o javnih knjižnicah v Kraljevini Jugoslaviji v letih 1929 – 1935. Knjižnica, 2000, l. 44, št. 3, str. 7-29.

Dr. Eva Kodrič-Dačić je vodja centra za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici.

Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: eva.kodric-dacic@nuk.uni-lj.si